

Kategorija določnosti pri pridevnikih v jezikovnozgodovinski in zgodovinskoleksikografski perspektivi

mentorica: doc. dr. Alenka Jelovšek; somentorica: doc. dr. Andreja Legan Ravnikar

1. Teoretični uvod

1.1 V slovenskem kulturnem prostoru je obdobje reformacije pomembno predvsem zaradi uveljavljanja slovenskega knjižnega jezika, ki je nastal kot rezultat reformacijskih prizadevanj po dostopnosti božje besede v maternem jeziku. Protestantski pisci so z izvirnimi deli in prevodi postavili temelje slovenskega knjižnega jezika. Med njimi je še posebej pomembna Bohoričeva latinska slovnica slovenskega jezika *Arcticae horulae fuccifivae* iz leta 1584, v kateri so pridevniki prvič znanstveno opisani. Čeprav so bili obravnavani v skladu s tradicijo latinskega slovníčarstva skupaj s samostalniki kot ena besedna vrsta, je bežno omenjena posebnost nekaterih pridevnikov, tj. končnica *-i* v osnovni obliki ITed m. sp. (BH 1584: 64), kar kaže na tedanjo rabo tako nedoločnih kot določnih oblik pridevnikov. Obseg jezikoslovnih zapisov o tej problematiki se ni bistveno povečal vse do izida Gutsmanove slovnice *Windische Sprachlehre* iz leta 1777, v kateri je pridevnik prvič obravnavan ločeno od samostalnika, hkrati so prvič podane ne le oblikovne, temveč tudi nekatere pomenske razlike med določno in nedoločno obliko pridevnika. Obravnava kategorije določnosti se je razširila v 19. in 20. st. z izidom več slovenskih slovníc, ko so se z različnimi metodološkimi pristopi (didaktični, primerjalni, zgodovinski ...) razvili natančnejši teoretični temelji in se je okrepilo vedenje o vlogi in pomenu določnosti v slovenščini.

1.2 Navedeno predstavlja pomembna izhodišča pri raziskovanju določnosti skozi čas, zato bo del teoretičnega uvoda doktorske disertacije predstavljal pregled te kategorije v slovenskih slovnícah od začetkov do sodobnosti z upoštevanjem zgodovinskih okoliščin. Sledila bo obravnava kategorije določnosti pridevnika pri sodobnih slovenskih jezikoslovcih, tj. v slovenski strukturalistični slovnici (Toporišič 2004), npr. kakšna so formalna slovníčna pravila te kategorije in predpisi za rabo določnih in nedoločnih oblik, obrobno bo podan še funkcijski vidik (npr. Schlamberger Brezar 2004). Kontrastivno bodo pregledane tudi sodobne slovnice izbranih slovanskih jezikov, ki poznajo kategorijo določnosti (hrv., srb., rus.). Dodatno bo podana analiza kategorije določnosti pridevnika v zgodovinski slovnici slovenskega jezika z vpogledom v praslovanščino oz. v izvor nastanka kategorije določnosti v slovenščini in drugih slovanskih jezikih (npr. Miklošič 1856, Ramovš 1952). Podan bo še pregled kategorije določnosti po starejših slovenskih slovarjih (npr. Pohlinovo *Tu malu besedishe treh jesikov* (1781)) in po zgodovinskih slovarjih slovenskega jezika (npr. obrnjeni Hipolitov slovar (2022)) kot del leksikografskega premisleka o nastavitvah iztočnice. V okviru tega bo primerjalno analiziran prikaz te kategorije tudi v izbranih slovanskih zgodovinskih slovarjih (npr. *Rečnik srpskog jezika* (2011)) glede na izbrani koncept in njegovo konkretno uresničitev v geslih.

2. Jedrni del

2.1.1 Metodologija preučevanja: Jedrni del bo zajemal analizo določnih in nedoločnih oblik pridevnikov v knjižni rabi skozi zgodovino jezikovnega razvoja, in sicer

izhodiščno v besedilih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja na osnovi gradiva iz listkovne kartoteke, ki jo hrani Oddelek za zgodovino slovenskega jezika na ISJFR ZRC SAZU,¹ ter vzporedno na osnovi [Korpora besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja](#). V praksi to pomeni pregled vsake pojavitve določenega pridevnika, in čeprav je ta metoda lahko časovno zamudna, omogoča natančno analizo celotne oblikovne in skladenjske podobe pridevnika, ki se lahko precej razlikuje od sodobne. Primerjalno s 16. stoletjem bo podana obravnava po istem metodološkem postopku izbranih istovrstnih besedil od 17. do konca 19. stoletja, tj. lekcionarjev oz. tistih odlomkov iz njih, ki bodo ponudili dovolj povednih pridevnikov, za konec 18. in 19. stoletje pa bo upoštevan še korpus [IMP](#). Ugotovitve za posamična obdobja bodo primerjane z vsakokratno sočasno slovníčno normo v slovenskih slovnícih od 16. do konca 19. stoletja.

2.1.2 Pri pregledu izbranih 50 lastnostnih pridevnikov in pridevniških deležnikov iz navedenih besedil 16. stoletja bo najprej opravljena delitev na lastnostne in (konverzne) vrstne pridevnike, znotraj te pa še delitev glede na njihovo stavčnočlensko vlogo (prilastek : določilo). Nato bo podana analiza določnosti z različnih vidikov: a) **oblikovnega**: izpis vseh primerov, kjer je določnost glasovno izražena v ITed m. sp. z morfemom *-i*; b) **naglasnega**: preučevanje, ali zgodovinsko gradivo sploh omogoča razlikovanje med določno in nedoločno obliko pridevnika na podlagi naglasa; c) **skladenjskega**: raziskovanje rabe nedoločnega člena *en* in določnega člena *ta* in drugih morebitnih (ne)določnih zaimkov (z upoštevanjem vpliva narečij ali nemških prevodnih predlog) ob pridevniku ter posamostaljene rabe pridevnika, pri čemer je za razliko od sodobnega jezika za 16. stoletje značilna konverzija tudi nedoločnih oblik; d) **pomenskega**: določitev vrstnega pomena lastnostnih pridevnikov;² e) **besedilnega**: možnosti razločevanja posamostaljenih pridevnikov od eliptične rabe pridevnika in ugotavljanje besedilne določnosti pridevnikov, ki imajo obe obliki.

2.2 Predvidena raziskovalna vprašanja:

1. Katere stavčnočlenske vloge imata obe obliki in ali sta med seboj zamenljivi?
2. Ali na rabo (ne)določne oblike vpliva kakšen člen, zaimek ali druga besedna vrsta?
3. Ali je raba (ne)določne oblike v glagolskih besednih zvezah pogojena z vezljivostjo glagolskega jedra?
4. Ali ima raba (ne)določne oblike kakšno posebno stilno vlogo v besedilu?
5. Ali na rabo (ne)določne oblike vpliva členitev po aktualnosti?
6. Kakšno vlogo ima (ne)določna oblika pri posamostaljenju?
7. Kakšne so podobnosti ali razlike v rabi (ne)določne oblike pridevnikov v primerjavi s sodobno knjižno normo?

¹ Gre za popoln izpis pojavitve vseh besed iz vseh besedil 16. stoletja, ki je združen v trimilijonsko, abecedno urejeno kartoteko (Merše 2011: 7).

² Pri tem bo upoštevana sodobna strokovna literatura, npr. Vidovič Muha 2021; Petric 2018; Krvina, Petric Žižić 2022.

8. Kakšni so kriteriji za ločevanje med obema oblikama glede na pomen in skladijsko rabo pridevnika ter kakšna je njihova leksikografska aplikacija?

2.3 Predvidena literatura:

Ahačič, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae fuccifivae*. Wittenberg.

Kolarič Rudolf, 1960: Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom sadu*, knjiga V, 1960, 185–193.

Krámský, Jirí, 1972. *The Article and the Concept of Definiteness in Language*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Котов, Андрей Александрович, 2013: О статусе краткого прилагательного в грамматической системе русского языка. *Знание. Понимание. Умение* (3=). 221–225.

Krvina, Domen, Petric Žižić Špela, 2022: Vrstni pridevniki: teoretična obravnava in razlagalne strategije v eSSKJ glede na SSKJ, predhodne in sodobne slovarje. *Slavistična Revija*, 70 (4). 525–543.

Кулева, Анна Сергеевна, 2009: К вопросу о происхождении усеченных прилагательных в соотносении с историей имени прилагательного. *Славянский мир в третьем тысячелетии* (4). 442–449.

Legan Ravnikar, Andreja, 2008/2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah. *Slavistična revija* (Trubarjeva številka, ur. M. Merše) 56/57, 2008-4/2009-1, 69–91.

Legan Ravnikar, Andreja, 2021: Konverzija v slovnici in slovarju : izhodišča za prepoznavanje konverzije v leksikografski praksi. *Slavia Centralis* 14/2, 177–194.

Merše, Majda, 2009. Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica*, 23.)

Merše, Majda, 2011: Uvod. Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat, France Novak: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Slovarji*.)

Miklošič, Franc, 1856: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. Dunaj: Wilhelm Braumüller.

Orožen, Martina, 1972: K določnemu členu v slovenščini. *Slavistična revija* 20/1 (Bajčev zbornik), 106–114.

Petric, Špela, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ramovš, Fran, 1952: *Historična gramatika slovenskega jezika: V. Morfologija*. Ljubljana: DZS.

Schlamberger Brezar, Mojca, 2004: Diskurzivni pristop k problemu določnosti v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 49/5. 35–44.

Šekli, Matej, 2019: Izvor pridevnikov tipov bukov in lipov/češnjev v slovenščini. *Slavistična revija* 67/2, 281–289.

Šivic-Dular, Alenka, 2015: Razvoj pridevniških sklanjatev v kontekstu zgodovinskih in arealnih vidikov. *Jezikoslovni zapiski* 9/2. 7–28.

Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici). *Kopitarjev zbornik : mednarodni simpozij v Ljubljani, 29. junij do 1. julij 1994, Jernej Kopitar in njegova*

Maruša Žibred Podiplomska šola ZRC SAZU (modul: Leksikologija, leksikografija, slovničarstvo)

doba : simpozij ob stopetdesetletnici njegove smrti. Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 115–130.

Vidovič Muha, Ada, 2021: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Znanstvena založba FF.